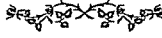

CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARINDA DİN-AHLAK İLİŞKİSİ

Hüseyin KARAMAN*

Özet:

XX. yüzyıl, Türkiye için önemli tarihî değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Altı asırdan fazladır varlığını devam ettiren bir cihan devleti, kendini yenileyememesi ve dünyadaki gelişmelere ayak uyduramaması gibi nedenlerle sona ermiş, milletimiz bir zamanlar hâkim olduğu coğrafyanın neredeyse otuzda biri büyüklüğündeki Türkiye sınırları içinde yeni bir yapılanma ile tekrar dirilme çabasına girmiştir.

Siyasi alandaki bu gelişmelere paralel olarak düşünce hayatında da hareketlilikler olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin fikrî ortamında şekillenmiş ve fikirlerini sistematik hâle getirmiş olan İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Anadoluculuk gibi fikir hareketleri Cumhuriyet döneminde de etkinliklerini devam ettirmiştir. Nitekim Cumhuriyet dönemindeki birçok aydın söz konusu akımlar etrafında bir araya gelmiştir.

Makalede, Cumhuriyet dönemindeki aydınların, ahlak felsefesinin temel problemlerinden biri olan din-ahlak ilişkisini nasıl ele aldıklarını, felsefe tarihinde “teolojik ahlak” ve “ahlak teolojisi” şeklinde sistematize edilmiş olan yaklaşımlardan hangisini benimsediklerini, ahlakı nasıl temellendirdiklerini, din-ahlak ilişkisine yaklaşımları ile ilişkilendirildikleri akımlar arasındaki ilişkiyi tespit ederek Cumhuriyet döneminin din ve ahlak anlayışının ortaya konulmasına ve anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Din, Ahlak.

---

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Relationship between Religion and Ethics in the Intellectual's Thoughts of the Turkish Republic

Abstract:

Twentieth century became a period witnessing important historical changes for Turkey. A world empire, which had been living for more than six centuries, came to its end because of a number of reasons like failing to modernize itself and to fall in step with developments in the world. Thereupon our people strove to revive itself with a new structure within the border of the Turkish state, which was reduced to thirty percent of its previous geographical size.

In parallel of these political changes there were also some changes or mobilities in the intellectual area. Some movements of thought such as Pan-Islamism, Turkism, Anatolianism and Westernism, which was shaped in the context of Constitutionalism II, maintained their effects during the Republic period. Many great thinkers who lived in the Republic period came together around mentioned movements or ideologies.

In this article, we try to determine how thinkers in the Republic period evaluated the relationship between religion and ethics, which is one of the main problems of Philosophy of Ethics and, which approach they adopted between "theological ethics" and "ethical theology", which are the approaches systematized in the history of philosophy in the context of relationship between religion and ethics. We also look at on what they grounded ethics, and finally analyse what kind of relationship existed between their approaches and movements.

Key Words: Intellectual, Religion, Ethics.

I. Giriş

Cumhuriyet dönemi, aniden ve birdenbire ortaya çıkmış bir olay değildir. Onun çok eskilere dayanan düşünsel ve tarihî kökleri vardır. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış olan fikrî ve sosyal değişim ciddi bir hazırlık dönemi geçirmiş ve söz konusu değişiklikler üzerinde önceki dönemde uzun tartışmalar yapılmıştır. Mümtaz Turhan bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Cumhuriyet'teki inkılaplar: iki yüz seneden beri devam eden bir cehdin emsalsiz bir hayat mücadelesinin ve fikrî gelişmenin, o zamanın şartlarına ve içtimai seviyesine göre meydana getirebildiği düşüncelerin mahsulüdür.¹

1 Mümtaz Turhan, *Garphlaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul 1980, s. 15. Ayrıca bk. Kamuran Birand, "Türk Düşüncesinde Avrupalılaştırma Hareketleri", AÜİFD, VI/1-4, (1957), s. 101.

Bu düşünceyi destekler mahiyette ve onun bir gereği olarak II. Meşrutiyet'in Cumhuriyet'in "mayalanma" devri olduğu ifade edilmektedir.² II. Meşrutiyet'in oluşturmuş olduğu hürriyet ortamı düşünürlerin fikirlerini açık yüreklilikle dile getirmelerine, materyalizm, pozitivizm ve milliyetçilik gibi akımların boy göstermesine imkân tanımıştır. Bu dönemde Osmanlıcılık, milliyetçilik şekline dönüşmüş, Kürtçülük, Arapçılık ve Arnavutçuluk gibi etnik milliyetçilikler ortaya çıkmıştır. Modernleşme, Batılılaşma şeklini almış ve Panislamizm de İslamcılık hâlinde kendisini ifade etmeye başlamıştır. Hilmi Ziya Ülken 1919 yılında, henüz daha 18 yaşında iken, Anadolu isimli bir dergi çıkarmış ve bu üç siyasi ve fikrî cereyana karşı Anadoluçuluk hareketini başlatmıştır.³

Burada ifade ettiğimiz ve etmediğimiz akımların hepsi "Biz Batı'dan neden geri kaldık?" ve "Bu durumdan nasıl kurtulabiliriz?" sorularına verilen farklı cevaplardan hareketle ortaya çıkmıştır.⁴ "Bizi din geri bıraktı." diyenler Batıcılığı, "Biz İslam'dan uzaklaştığımız için geri kaldık. İslam'a sarılmamız." diyenler İslamcılığı benimzediler. Hem Batı'dan, hem de İslamiyet'ten vazgeçmeksizin millî ruhu canlandırmaya ağırlık verenler de Türkçülüğün taraftarı olmuşlardır.⁵

Söz konusu akımların ve onlarla ilişkilendirilen aydınların üzerinde durdukları konulardan biri de din-ahlak ilişkisidir. Ahlakla din arasındaki ilişki, ahlak-ilim ve ahlak-felsefe ilişkilerine göre daha açık olarak görünmekte ve hayatımızı daha yakından ilgilendirmektedir. İnsanın ahlaki tecrübesi ile din arasında herhangi bir ilişki var mıdır? Eğer varsa bu hangi türden bir ilişkidir? İnsan ahlaki bir varlık olmasını dine mi borçludur? Acaba ahlaki kavram ve ilkelerin iyice kavranıp çözümlenmesi bize Tanrı'nın varlığı hakkında bir ipucu verebilir mi? Veya Tanrı'nın varlığı düşüncesinden hareketle ahlaki temellendirebilir miyiz? Ahlaki erdemler, dinin özel alanına mı giriyor, yoksa dine başvurmadan sırf insan aklına dayanarak bir ahlak sistemi kurmak mümkün müdür? Sayısını çoğaltabileceğimiz bu sorulara verilen cevapları üç grupta toplamak mümkündür: Ahlakı dine dayandıran görüşler. Ahlak ile dini birbirinden ayıran ve iki ayrı alan olarak gören görüşler. Ahlak ile din arasında sebep sonuç ilişkisi değil de başka türden bağlantının olduğunu iddia eden görüşler.⁶ Buna

2 İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasi Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 6; Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, İstanbul 1990, s. 10.

3 Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara 2007, s. 237, 318.

4 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İstanbul 1986, s. 112; Durmuş Hocaoğlu, *Laisizm'den Millî Sekülerizm'e*, İstanbul 1995, s. 160.

5 Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara 2007, s. 237.

6 Brian Davies, *An Introduction To The Philosophy of Religion*, Oxford 1982, s. 92-105; W. Montgomery Watt, "Religion and Morality-Autonomy or Dependence", *Studies in Islam*, New Delhi 1974, II/1-2, s. 69-73; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İstanbul 1992, s. 296-318.

rağmen düşünce tarihinde din-ahlak ilişkisi noktasında özellikle iki yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir: Ya dinden ahlaka doğru ya da ahlaktan dine doğru giden bir yol takip edilmiştir. Birinci yolu benimseyenler ahlakın dinden ortaya çıktığını ifade ederek dinî yönü ağır basan bir ahlak anlayışına, başka bir ifadeyle ahlakı dine bağlamak suretiyle teolojik ahlaka kapı aralamışlardır. İkinci yolu benimseyenler ise, XVIII. yüzyılın büyük Alman filozofu Kant (1724-1804)'ın "ahlak delili"nde olduğu gibi, insanların ahlaki tecrübesinden hareketle ilahiyatı temellendirmeye ve bu şekilde ahlaki yönü ağır basan bir ilahiyata veya ahlak teolojisine kapı açmışlardır. Her iki çaba da insanlık tarihinin en eski devirlerine kadar uzanmakla birlikte teolojiden hareketle din-ahlak ilişkisini açıklamanın tarihi, ahlak teolojisinin tarihine göre çok daha gerilere, felsefenin ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır.⁷

Bu şekilde ortaya konulan din-ahlak ilişkisi Cumhuriyet dönemi aydınları tarafından da ele alınıp tartışılmıştır. Burada özellikle ahlakın dinden ortaya çıkıp çıkmadığı sorunu ile ahlaki erdemler, ilahî bilgiye dayanan kutsal kitapların iddia ettikleri gibi, dinin özel alanına mı girmekte, yoksa dine başvurmadan sırf insan aklına dayanarak bir ahlak sistemi kurmak mümkün müdür? sorusu üzerinde durulmuştur.

II. Cumhuriyet Döneminde Din ve Ahlak

Cumhuriyet döneminde din ve ahlak arasında nasıl bir ilişkinin kurulduğunu aydınların yaklaşımları üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Ancak kabul edileceği üzere bu dönemdeki aydınların tamamını bir makalenin sınırları içerisinde ele alıp incelemek mümkün olamayacağı için bir sınırlandırmaya gidilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda konuyu, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık ve Anadoluçuluk gibi Cumhuriyet döneminde etkili olmuş farklı akım ve anlayışları temsil etme ve bir de ahlak problemiyle yakından ilgilenme ilkesinden hareketle seçtiğimiz Celal Nuri İleri (1882-1936), Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951), Ömer Nasuhi Bilmen (1882-1971), Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), Nurettin Topçu (1909-1975) ve Erol Güngör (1938-1983) gibi isimlerden hareketle ele alacağız.

Konuyu açıklamak üzere seçtiğimiz örnek düşünürlerin fikirlerini, tarihsel sınırlandırma ilkesinden hareketle vefat tarihlerine göre her birine ayrı başlık açarak ele alacağız.

1. Celal Nuri İleri (1882-1936)

Celal Nuri İleri, Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme çabalarıyla başlamış olmakla birlikte daha ziyade II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkmış "çağdaş medeniyet seviye-

7 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İonna Kuçuradi, Ankara, 1980, s. 4-6, 8-20; Davies, *An Introduction To The Philosophy of Religion*, s. 93-103; Mehmet Aydın, *Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara 1991, s. 1-12; amlf., *Din Felsefesi*, s. 296; Yasin Ceylan, "Din ve Ahlak", *Doğu Batı*, y. 1, sy. 4, Ağustos-Eylül-Ekim 1998, s. 107-114.

sine erişme hareketi” olarak ifade edilen Batılılaşma içerisinde değerlendirilmektedir. Bu harekete göre geri kalışımızın sebebi, birtakım başka faktörlerin yanı sıra sahip olduğumuz gelenek ve din anlayışı ve dini temsil eden ulemanın cehaleti ve yaygın hâle gelen batıl itikatlardır. Dolayısıyla kurtuluşun sağlanabilmesi için toplumda fikrî bir değişiklik yapılmalı, taassup ve cahilane muhafazakârlık terk edilmeli, Batı kültür ve medeniyeti alınıp Batı dünyasıyla birleşmelidir.⁸

Celal Nuri, İlel-i Ahlakîyemiz isimli eserinde, bir taraftan toplumda ahlakın kontrolsüz kalışını ve bozulmasını dinî hayatın zayıflamasına bağlarken,⁹ diğer taraftan ahlakın dine bağlı olmadığını ve dinden kaynaklanmadığını ispat etmeye çalışmaktadır. Ona göre ahlak, bir insan ürünü olan dinden daha eskidir ve kaynağının din olmadığı Batılı araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır. Ayrıca Allah’a ve ahiret gününe inanmakla ahlak arasında bir bağlantının bulunmadığı, ahlakın toplumdan topluma değişkenlik göstermesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰ Yine o Hıristiyanlığın ahlaka aykırı bir din olduğunu söyleyerek dinin böyle bir kaynaklığının olamayacağını belirtir ve ilkel kabilelerden garip örnekler de vermek suretiyle ahlakın dayanağının kültür olduğunu iddia eder.¹¹

Ahlakın insanın yaratılışından gelen bir özellik olduğunu ileri süren Celal Nuri, ahlaka, kendisine gerekli kaynak olarak dine değil, medeniyet, bilim ve yaygın eğitime başvurmasını öğütler ve ahlakın kaynağını toplumsal ihtiyaçlara bağlar.¹²

Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Celal Nuri, Gustave Le Bon’un “Ahlakı sadece akla istinat ettirmek tehlikeli bir hayaldir, zira dinî bir dayanağı olmayan ahlak, geçici ve zayıftır.” şeklindeki görüşüne atıfta bulunmakla birlikte ona katılmamaktadır. Ancak üstadına tam olarak karşı da çıkamayınca, bu fikri yorumlamaya çalışmıştır. Ona göre bu yaklaşım avam için doğru olmakla birlikte havas için doğru değildir. Zira hiçbir korku altında bulunmadan ahlak sahibi olan birçok seçkin vardır. Gaye, avamı seçkinler seviyesine yükseltmek olduğundan, dinin sadece avam için böyle bir hizmet görebileceğini iddia etmektedir.¹³

8 Cemil Meriç, “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, I, 234; M. Şükrü Hanioğlu, “Batıcılık”, *DİA*, V, 148-152; a.mlf. Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul ts., s. 130, 291; Abdullah Cevdet, “Cihan-ı İslam’a Dair”, *İçihad*, sy. 26, (1 Temmuz 1327), s. 763; İlhan Kutluer, “Batılılaşma-Felsefî Düşünce”, *DİA*, V, 153-158; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1999, s. 399-407; Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam’a Bakışı*, Ensar Yayınları, İstanbul 2004, s. 65-95.

9 Celal Nuri İleri, *İlel-i Ahlakîyemiz*, İstanbul 1332, s. 34, 39.

10 Celal Nuri İleri, *Tarih-i İstikbâl III: Mesâil-i İctimâiyeye*, İstanbul 1332, s. 19.

11 Celal Nuri İleri, *Hâtemü’l-Enbiya*, İstanbul 1332, s. 186; a. mlf., *Tarih-i İstikbâl III*, s. 15-19.

12 Celal Nuri, *Tarih-i İstikbâl III*, s. 15-19; a.mlf., “Memurîn Ahlakı”, *Hürriyet-i Fikriye*, sy. 2, (13 Şubat 1329), s. 8.

13 Celal Nuri, *Tarih-i İstikbâl III*, s. 21-23.

Celal Nuri her ne kadar ahlakî din ile temellendirmiyorsa da, İslam dininden ahlak konusunda birinci derecede yararlanılması gerektiğini, İslam dininin ahlakî ilkelerini uygulamanın tahmin edildiğinden kolay olduğunu, sevgi ve Allah korkusuna dayanan İslam ahlakının aile ve millet teşkilatını kurma noktasında, son derece faydalı olacağını da belirtmektedir:

“Diyanet-i İslamiyye’nin feramini ahlakiyyesini harfiyen ve serian icra ettirmek zan olduğundan pek kolaydır. ... Kavanin-i tebdil ile aile esasını, aile ile millet teşkilatını yapmalıyız. Ve bu binayı inşada lazım gelen malzemeyi Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere’den celb etmeliyiz.”¹⁴

Celal Nuri’nin yukarıda yer verdiğimiz görüşleri ile son olarak aktardığımız alıntı birlikte değerlendirildiğinde aralarında bir çelişkinin olduğu dikkatleri çekmektedir. Çünkü o bir taraftan ahlakî din ile temellendirmeyerek dinden başka bir kaynak aramakta iken, diğer taraftan da dinî durumun zayıflamasının ahlakî zayıflattığını ve aile ile milleti oluşturmada ihtiyaç duyulan malzemeyi dinden almamız gerektiğini belirtiyor.

2. Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)

Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Nasuhi Bilmen, İslam’ı yeniden hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı sağlayarak İslam dünyasını Batı sömürsünden kurtarmak için yapılan modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikrî ve ilmî çalışmaların hepsini birden içeren bir hareket olan İslamcılık hareketi içerisinde değerlendirilmektedir. İslamcılık hareketi, ittihad-ı İslam adı altında 1870 yılından itibaren içerdeki halkı birleştirmek için Osmanlı Devleti’nin hâkim siyasi düşüncesi olmakla birlikte bir fikir hareketi olarak, bundan yaklaşık 40 yıl sonra Sırat-ı Mustakim, Beyanü’l-Hak ve Volkan gibi dergiler etrafında toplanan kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmıştır.¹⁵

Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü Diyanet İşleri Başkanı olan Fatih Dersiamlarının dan Ahmet Hamdi Akseki, din-ahlak ilişkisini kaynaklık açısından ele almakta ve dinden ahlaka doğru giden bir yol takip etmektedir. O ahlakın dine dayanması gerektiği kanaatindedir. Ona göre din ile ahlak ayrı ayrı şeyler değildir. Ahlakî emirler aynı zamanda dinî emirlerdir. Dinden uzak olan ve din ile temellendirilmemiş olan ahlak yok hükmündedir. Aşağıdaki alıntı bu konudaki görüşlerini güzel bir şekilde özetlemektedir:

14 Celal Nuri, *İlel-i Ahlakiyemiz*, s. 39.

15 İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1987, I, XV, XXVIII, XXIX; Mümtaz’er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1994, s. 15-32.

“... Bir hakikat olarak diyebiliriz ki, insan hayatını tanzim eden muamelelerin usul ve kanunlarını insanlara ilk defa öğreten ‘din’ olduğu gibi, ahlaki kanunları ve insani vecibeleri öğreten de yine dindir. İnsanlık bunları ilahî vahiy ile öğrenmiştir. Şekil ne olursa olsun, başlangıcı ne kadar ileri götürülürse götürülsün, herhâlde bunun kaynağı ilahî talim ve telkindir. Bu sebeptir ki, bazı düşünürler, dinin dışında hiçbir ahlak tasavvur etmemektedirler. Zaten dinin, temel ve esas rükünlerinden birisi de, ahlaki kaideleri teşkil etmesidir. ...

Bunun içindir ki münevverleri ve halkı hayran eden faziletlerin gelişme devirleri, daima akide ve imanın kuvvetli olduğu zamanlara tesadüf etmiş, aksine olarak kalplerde imanın gevsemeye başladığı devirlerde ise, ahlaki kurallar da etkisini kaybederek, kötülük ve rezaletler insanlara hükmeder olmuştur. Din ile ahlak arasındaki bu kuvvetli rabita da ispat ediyor ki, ahlak dinden meydana gelmiştir. Dine dayanmayan ahlak, hakikatte yok demektir.”¹⁶

Alıntıda görüldüğü üzere Akseki, tarihte ne kadar geriye gidilirse gidilsin, hangi toplum ve döneme bakılırsa bakılsın, ahlaki ilke ve uygulamaları insanlara öğreten kaynağın din olduğu anlayışındadır. Hem felsefe tarihinde, hem de İslam düşüncesinde ahlak dinden ayrı değildir. İslam düşüncesinde ahlakın İslamiyet’ten ayrı olduğunu iddia etmek, ona göre İslam’ın esaslarını bilmemekten başka bir şeyle izah edilemez.¹⁷

Akseki, din ile temellendirilmeyen ahlak anlayışında menfaatin ön plana çıkacağı ve böyle bir ahlakın her an yıkılmakla karşı karşıya kalacağı görüşündedir:

Dine dayanmayan ahlak, temelsiz bir ev gibidir. Herhangi bir sarsıntı ile yıkılmaya mahkûmdur. Böyle bir ahlakta bütün vazifeler, sonunda menfaate dayanır. Menfaatin kesildiği noktada, vazife de sona erer. Bununla beraber daha önce de beyan edildiği gibi, biz Müslümanlara göre din ile ahlak, ayrı ayrı şeyler değildir. ...

Gerçekte dünyevi ve uhrevi, şahsi ve içtimai bütün vazifelerimizi en mükemmel bir surette kitap ve sünnet ... etraflı olarak tayin ve tespit etmiştir. Buna göre bir Müslüman için, bütün insani vecibe ve vazifeleri, ahlaki vazifelerle faziletleri tespit ve beyan hususunda dinden ve dinî hükümlerden başka vasıtalarla başvurmaya lüzumî yoktur. İktisadi, amelî, kalbî ve ahlaki bütün dinî hükümlerin kaynağı, bu iki esastır. Bunların dışında bir hakikat aramak, abes ile imkânsız olan bir şeyle uğraşmaktır.¹⁸

Akseki din ile ahlakı o derece iç içe görmektedir ki, İslamiyet’te dinî emirler ile ahlaki vazifelerin kaynaklarının bir olduğunu, dinî emirlerin aynı zamanda ahlaki

16 Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, (sad. Ali Arslan Aydın), Nur Yayınları, Ankara 1991, s. 7.

17 Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, s. 7.

18 Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, s. 121.

emirler olduğunu, dolayısıyla da dinî bir emir olmayan hiçbir ahlaki hükmün olmadığını belirtmektedir.¹⁹

Akseki ahlaki din ile temellendirmekle birlikte, ahlak sahasında akli tamamen devre dışı bırakmış değildir. Ona göre ahlakın kaynağı din olmakla birlikte bu konuda aklın da büyük bir rolü vardır. Bu hususu aşağıdaki ifadelerinde görmek mümkündür:

“Biz Müslümanlara göre ahlak, dine müstenittir, Ahlaki kaideyi yalnız akıldan değil, belki aklın irşadı ile dinden çıkarıyoruz. Ahlaki vazifelerin İslamiyet’te din boyasına boyanması, onun akli mahiyetini hiçbir vakitte zedelememiştir. Çünkü İslam dini, en salim, en sağlam felsefenin ahlaki prensiplerinden hiçbirini ihmal etmemiştir.”²⁰

“Ahlaki vazifelerin vahye müstenid olması onun akli mahiyetini hiçbir vakitte zedelememiş ve hiçbir vakit de akıl ile din arasında korkulacak bir cidal ve münazea zuhur etmemiştir. Çünkü bütün emirlerini “Vahy”e istinad ettiren dinimizin mebnası ve temeli mebadii akliyedir. İslam, en salim ve en metin bir felsefenin mebadii ahlikiyesinden hiç birini ihmal, akli haiz olduğu yüksek mertebeden hiçbir vakitte tenzil etmemiştir. Bundan dolayıdır ki: bizim ahlaki mebdelerimizde aklın kabul etmeyeceği hiçbir şey yoktur.”²¹

“Müslümanlar arasında ahlaki vazifelerin, mesuliyet ve vazife mebdelerinin “din”e, “vahy”e müstenit olması bu mebdelerin akli mahiyetini hiçbir vakit zedelememiş ve zedelemek ihtimali de yoktur. Müslümanlar nazarında bilumum vazaifi ahlikiye “vahy”e müstenit olmakla beraber akli yine en yüksek mevki ihraz etmektedir.”²²

Alıntılarda görüldüğü üzere Akseki, dinden ahlaka doğru giden yolu takip etmekle birlikte akıldan mahrum olanların hiçbir vazife ile yükümlü olmamaları ve dinin emirlerinin akılla anlaşılması nedeniyle ahlak sahasında akli da bir otorite olarak kabul etmiştir.

3. Ömer Nasuhi Bilmen (1883 -1971)

Türkiye Cumhuriyeti’nin beşinci Diyanet İşleri Başkanı olan Fatih Dersiamlarından Ömer Nasuhi Bilmen, İslamçılık hareketi içerisinde değerlendirilen bir diğer aydındır. O da, aynen Akseki gibi, din ahlak ilişkisini dinden ahlaka doğru giden

19 Akseki, *Ahlak İlmî ve İslam Ahlakı*, s. 121. Ahlak din ilişkisi hakkındaki görüşleri için ayrıca bk. Ahmet Hamdi Akseki, *İslam*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966, s. 100-103, 297-298, 300-310; a.m.f., *İslam Dini*, Nur Yayınları, Ankara 1983, s. 36-38.

20 Akseki, *Ahlak İlmî ve İslam Ahlakı*, s. 49.

21 Akseki, *İslam*, s. 307-308, 314.

22 Akseki, *İslam*, s. 314.

bir yol takip ederek ele almıştır. Ona göre insanlar, bütün ilkeleri, emir ve yasakları her şeyin sahibi ve hâkimi olan Tanrı'ya dayanan, vazifeleri hem akıl, hem de kalp tarafından kabul edilen bir ahlak anlayışına muhtaçtır. Bu, dine dayanan veya din ile temellendirilen ahlaktır. Çünkü ancak hak bir din ile temellendirilen ahlak müessesesi, insanların manevi ihtiyaçlarını karşılayarak kemale ermelerini sağlayabilir.²³ O bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“İşte beşeriyet, böyle âli bir mesleğe ancak dini ilahî sayesinde nail olabilmıştır. İşte bu kutsi meslektir ki bütün insanîyet âlemini bihakkın tenvir edecek manevi bir kuvvete maliktir, ancak bu semavi meslektir ki bütün kalplere nüfuz edecek ruhani bir mahiyeti haizdir.”²⁴

Bilmen, vazifenin kaynağının din olduğunu ve ahlakın dine dayanması gerektiğini ifade etmekle birlikte, aynen Akseki gibi, ahlak sahasında akılı tamamen devre dışı bırakmamıştır. Çünkü ona göre insanlar ahlaki ilkeleri ancak akıl sayesinde anlayabilirler:

“Şunu da ilave edelim ki, vazifenin hakiki menşei din olmakla aklın kıymeti eksilmiş olmuyor. Çünkü esasen medarı teklif olan akıldır. Akıldan mahrum olanlar hiçbir vazife ile mükellef değildirler. İnsanlar tarafı ilahîden mükellef oldukları vazifelerin hakikatini, ulviyetini kendi akıllarının latif pertevi delaletiyle anlamışlardır.”²⁵

Bu noktada şu hususu da vurgulamak gerekir ki Bilmen, dinin mahiyetini tam olarak anlayamayan kimselerin ahlakın din ile temellendirilmesine, dolayısıyla da dine dayanan ahlak anlayışlarına yönelttikleri eleştirileri 5 maddede ele alıp cevaplandırmıştır. Sonuç olarak da “Ahlakın en mükemmel, en hakiki istinatgâhı dini ilahîdir. Bunun hilafına olan mütaleat; hiçbir veçhile iltifata şayan olamaz.”²⁶ diyerek ahlakın esas kaynağının din olduğunu, hiçbir şekilde bunun aksinin düşünülmemeyeceğini ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere, dinî ilimler sahasındaki çalışmalarıyla ön plana çıkmış, Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış ve İslamcılık akımıyla ilişkilendirilen iki İslam düşünürü de din-ahlak ilişkisini kaynaklık açısından ele almışlar ve dinden ahlaka doğru giden yolu benimseyerek teolojik ahlak anlayışı çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

23 Bilmen, *Yüksek İslam Ahlakı*, s. 41; a.mlf., *Büyük İslam İlmihâli*, (sad. Ali Fikri Yavuz), İstanbul, ts., s. 440.

24 Bilmen, *Yüksek İslam Ahlakı*, s. 41.

25 Bilmen, *Yüksek İslam Ahlakı*, s. 15-16.

26 Bilmen, *Yüksek İslam Ahlakı*, s. 65.

4. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)

Türkiye’de bir felsefe geleneğinin oluşmasında büyük etkisi olmuş felsefeci ve sosyolog Hilmi Ziya Ülken, I. Dünya Savaşı’nın son yıllarında II. Meşrutiyet yıllarındaki Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık ideolojilerinin soyut yapısına tepki olarak ortaya çıkan ve Anadolu’yu esas alan bir görüş olan Anadoluculuk/Memleketçilik akımı içerisinde değerlendirilmektedir. Anadolu’yu Türk kültürünün esas kaynağı olarak alan bu görüşün temsilcileri; Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mükrimin Halil Yinanç, Remzi Oğuz Arık ve benzerleridir.²⁷

Ülken, henüz 18 yaşında iken “Anadoluculuk” akımını ileri sürmüş ve Anadolu isimli bir dergi çıkarmıştır. Din-ahlak ilişkisi noktasında girişte belirttiğimiz iki yaklaşımı da ele alıp değerlendirmiştir. Ona göre din ile ahlak arasında bazı birleşme noktaları bulunabilir ve bu noktalardan hareket edilmek suretiyle ‘ahlaki din’ veya ‘ahlak teolojisi’ ile ‘dinî ahlak’ veya ‘teolojik ahlak’ şekilleri oluşturulabilir. Aslında din ile ahlak arasında söz konusu birleşikliğinin varlığı bile, gerçekte onların temellerinin birbirinden ayrı olduğunu göstermektedir. Çünkü bu birleşme her zaman mevcut değildir. Bütün dinler ahlaki olmadığı gibi, bütün ahlaklar da dinî değildir. Örneğin Çok Tanrıcılık/Politeizm gayri ahlaki bir sistemdir. Çünkü bir Tanrı’nın, istediğini diğer Tanrı reddeder ve kullar da Tanrılar arasındaki bu farklılık dolayısıyla istediklerini yapabilir ve her türlü kaçamaklara müracaat edebilirler. Tanrılara karşı kâr pazarlığına ve hileye başvurabilirler.²⁸

Ülken’e göre, ifade edildiği üzere, gerçekte din ile ahlak arasında bir ayrışma söz konusu olmasına rağmen, zaman zaman tam bir uzlaşma da olabilir. Özellikle tek Tanrı dinlerinde toplumsal hayatın düzeniyle insanlar arasında tam bir ahenk olduğu ve Tanrı, toplum vicdanının bekçisi hâline geldiği için dinî değerlerle ahlaki değerler birbirleriyle daha çok uyumaktadırlar. Böyle durumlarda bile dinî cemaatlerin birbirleri arasında çeşitli ayrılıkların ortaya çıkması, dinî ödevleri yerine getirenlerin üstün bir sınıf olmaları, dolayısıyla toplumda bir baskı vasıtası haline gelmeleri gibi durumlar din ile ahlak arasındaki uyuşmanın sürekli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla da, din ile ahlak arasında uzlaşmanın var olduğu zannedildiği durumda bile gerçekte uzlaşma değil ayrışmanın olduğunu anlaşılmaktadır.²⁹

Ülken’e göre bütün bunlar din ile ahlakın ayrı ayrı şeyler olduğunu ve tam anlamıyla uzlaştırılamayacaklarını göstermektedir. Her iki sistemin temelleri arasındaki başlıca ayrılık noktaları şunlardır: Ahlakın temellerinde ahlaki şuurun yani vicdanın kendi prensiplerine sadıklığı, iradenin muhtarlığı, ahlaki eylemi gerçekleştiren suje

27 Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 477-482.

28 Ülken, *Ahlak*, s. 44.

29 Ülken, *Ahlak*, s. 44-45.

değer verilmesi ve insanın gayretinin bu dünyada etkin olduğuna inanma gibi ilkeler vardır. Dinin temellerinde ise, dünyanın hor görülmesi, bütün saadet ve yetkinliği tabiatüstü bir âlemle ilişkilendirmek, insanın iradesini Tanrı'nın iradesine bağlamak ve Tanrısal prensipleri akıl dışı olarak almak vardır. Bu karşılaştırmadaki en açık ayrılık noktası ahlaki şuurun otonomisi ve dinî şuurun heteronomisidir.³⁰

Ülken bu şekilde dinden hareketle ahlakın temellendirilemeyeceğini ortaya koyduktan sonra düşünce tarihinde bazı düşünürlerin dini ahlakın kaynağı olarak kabul etmelerinin sebepleri üzerinde durmaktadır. Ona göre bunun birinci nedeni ruhun ölümsüzlüğü fikridir. Din ile temellendirilen ahlaklar, ceza ve mükâfatın müeyyide kuvveti görülen şeylere ait olduğu için, ruhun ölmezliği fikrinden kuvvet almaktadırlar. Kant'ın vicdana yüklediği rolü dinler Tanrı'ya yüklemektedirler. Dinler ancak insanın, yapmış olduğu hataların cezasını çekecek ve iyiliklerin mükâfatını görecektir bir ruhun varlığına inanması suretiyle, ahlakın aradığı müeyyideyi verebilir. Dine dayanan ahlaklar, kendilerine bu dünyada gerçekleşmeyen mükâfat veya cezayı sağlayan bir müeyyide bulabilmek için ruhların ölmezliği fikrine başvurumaktadırlar. Ancak bütün dinler ruhun ölmez olduğunu kabul etmemektedirler. Tek başına ruhun ölmezliği ile ahlaki müeyyide sağlanamaz. Çünkü aynı zamanda ölmeyen ruhun sorguya çekilmesi lazımdır. Onu sorguya çekecek yine ruhlar gibi ölmez bir hâkimin düşünülmesi veya gerekliliği, Tanrı fikrini ruhların ölmezliği anlayışının dayanağı hâline getirmektedir. Fakat eğer ruhların ceza ve mükâfatlarını öteki âlemde kendi kendilerine görebilmeleri mümkün olsaydı, yani ahlaki müeyyide bizzat ruhların içlerinden gelmiş olsaydı o zaman Tanrı fikri lüzumsuz olacaktı. Bundan dolayıdır ki metafizik dinlerin bazılarında, Budizm ve Konfüçyanizm gibi, Tanrı fikri ya yoktur ya da her türlü sıfatlarından soyutlandığı için yok denecek bir hâle getirilmiştir.³¹

Ülken, dinden hareketle ahlaka giden yaklaşımı kabul etmediği gibi Kant tarafından sistematize edilmiş olan ahlaktan hareketle dini temellendirme teşebbüsünü de kabul etmemektedir. Ahlak teolojisinin gerçek dindarlar tarafından eleştirildiğini belirtmektedir:

“İnsandan yeni bir Tanrı ve ahlaktan yeni bir din imkânı çıkarıyordu. Fakat gerçek dindarlar böyle bir görüşe büsbütün aleyhtardılar. Çünkü Kant'ın gözünde ahlaka bağlanmış ve ahlaktan çıkarılmış olan din, insanı metafizik âlemin merkezi haline koymuştur.”³²

Görüldüğü üzere, Anadoluçuluk akımının öncülerinden olan Ülken, din-ahlak ilişkisi noktasında ne dinden ahlaka doğru giden teolojik ahlak anlayışını, ne de ahlaktan

30 Ülken, *Ahlak*, s. 46.

31 Ülken, *Ahlak*, s. 46-49.

32 Ülken, *Ahlak*, s. 44.

dine doğru giden ahlak teolojisini kabul etmektedir. O, ahlakı, “bir hedefte sona ermeyen, tatmin edilemeyen, çıkar ve fayda aramayan arzu” olarak tanımladığı “ihtiras” veya “tutku” ile “ruhun olgunluğu, vuslattan uzak olmak ve âlemi kendinde gören ihtiras”³³ şeklinde tanımladığı “aşk” kavramı ile temellendirmektedir.³⁴

5. Nurettin Topçu (1909-1975)

Cumhuriyet dönemi fikir hayatımıza hareket felsefesiyle damgasını vuran ve Türkiye’de ahlak alanında ilk doktora çalışması yapan düşünür olan Nurettin Topçu, “Ferdî ruhun derinliklerinde bulunan ahlak iradesinin din ile ilişkisi var mıdır? Eğer varsa bu ilişkinin mahiyeti nedir? Ahlak dinden mi ortaya çıkmıştır? Yoksa ahlakın dinden ayrı bir kaynağı da var mıdır?” gibi soruları cevaplandırmaya çalışmıştır.

Topçu’ya göre ahlakın dinle ilgisi iki bakımdan göz önünde tutulmalıdır. Bir başka ifadeyle ahlak, doğuşu ve evrimi ile gayesi açısından dinle ilişkilidir. Birincisi, doğuşu ve evrimi bakımından. Ahlak kurumları din kurumlarıyla birlikte evrim geçirmiş ve toplum hayatında ahlak kaideleri, geniş ölçüde dinin emir ve yasaklarıyla birlikte meydana gelmiştir. İlkel toplumlarda din ile ahlak birbirinden ayrılmamıştı. Din ile ahlak ilk insanla birlikte aynı kaynaktan ortaya çıkmış ve yan yana ilerlemiştir. İlkel insanların davranışlarını dinin emir ve yasakları düzenlemiştir. İnsanlığın ahlak tarihiyle dinlerin tarihi aynıdır. Ahlakın dinle ilgisinin ikinci boyutu gayesi açısındandır. Din gibi ahlak da insanın iradeli davranışlarını konu edinir. Her ikisinin gayesi de insanın ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmektir. Dinin bizden istediği hem bu dünyada hem de öte dünyada mutlu olmak için bütün sefalet ve ahlaksızlıklarımızın kaynağı olan aşağı istekler, hırslar ve iştihalden kendimizi kurtarmaya çalışmaktır. Ahlakın bizden istediği de bundan başka bir şey değildir. O da insanı kötü huylardan arındırarak en yüksek iyiliğin barındığı sonsuza doğru yöneltmeye çalışır.³⁵

Topçu din-ahlak ilişkisini, aynen ulemadan olan aydınlar gibi, kaynaklık açısından ele almış ve dinden ahlaka doğru giden bir yol takip ederek ahlakı din ile temellendirmiş ve teolojik ahlak anlayışını savunmuştur. Hatta din ile ahlak arasında o derece zorunlu ilişki kurmuştur ki, din ile ahlakı birbirinden ayırmayı insanın iç dünyasını kendisinden ayırmakla eşdeğer görmüştür:

“Ahlakı dinden veya dini ahlaaktan ayırmak insanın iç dünyasını yine kendisinden ayırmak demektir. Zira ahlak, esasında dinî olgunluktan ayrı bir şey değildir. Ahlak,

33 Ülken, *Aşk Ahlakı*, s. 70-71.

34 Ülken, *Aşk Ahlakı*, s. 89-90.

35 Nurettin Topçu, *Ahlak*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 29-30; a.mlf., *Felsefe*, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 94-95.

hayvani hayattan insani hayata geçiştir. ... Ahlak prensipleri dinin vahiy olunan esaslarından çıkarılmalıdır. İnsanlığın ahlak tarihi, dinlerin tarihidir. ... Halk için din, ahlaktan başka bir şey değildir. Büyük ruhlar içinse yine şüphesiz ahlaktır. ... Ahlak insanlaşmaksa, din insanlığımızın da üstüne yükselme iradesidir.”³⁶

Topçu dine dayanan ahlakı da iki kısma ayırmaktadır: Birincisi halkın dinî ahlakıdır. Buna göre Allah bizi mutlu olmamız için yaratmış olduğu için hem bu dünyada, hem de öte dünyada mutluluk gayesini aramalıyız. Bunun yolu da Allah'ın iradesine uygun bir yaşama sahip olmaktır. İkincisi ise, din kültürü içinde yükselmiş olan ruhların ahlakıdır. Burada ulaşılmak istenen gaye cennet vaadi ve benzeri mutluluklar değil, olgunlaşma yoluyla Allah'a yaklaşmadır. Çünkü gerçek mutluluk ancak böyle bir olgunlaşma içinde elde edilir.³⁷

6. Erol Güngör (1938 -1983)

Erol Güngör, Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıklar arasında yayılan milliyetçilik hareketlerine tepki olarak doğmuş olan Türkçülük hareketi içerisinde değerlendirilmektedir. “Türk Ocakları” çatısı ve “Türk Yurdu” dergisi etrafında faaliyetlerine devam eden Türkçülük hareketinin fikir öncüsü Ziya Gökalp'tir. Bu hareketin amacı, milliyetçilik duygularını harekete geçirmek suretiyle dini ve devleti kurtarmaktır. Çünkü bağımsızlığın ve ilerlemenin tek yolu millî vicdanı kuvvetlendirmektir.³⁸

Kültür değişimleri ve bunun ortaya çıkardığı sonuçlar ile kültür, kültürün mahiyeti, batılılaşma, modernleşme, laiklik ve milliyetçilik gibi insanımızı ve toplumu yakından ilgilendiren güncel problemler üzerinde duran, bunlara kalıcı çözümler üretmeye çalışan Erol Güngör, ahlak konusunu tecrübi psikoloji ve sosyal psikoloji açısından ele almıştır.

Din-ahlak ilişkisi Erol Güngör'ün özel olarak ele alıp incelediği bir konu olmakla birlikte Emin Işık, Ahmet Tekin ve Yaşar Erol ile birlikte yazmış oldukları “Ahlak Lise III” isimli eserde ilk insanların hayatlarında ahlak, hukuk ve iktisadın dine dayandığını, dinden ayrı bir varlıklarının bulunmadığını; Eski Yunan'dan Sokrates'e kadarki dönemde felsefenin tabiat ilimleriyle, tabiat ötesi bilgilerle ilgilendiğini, dolayısıyla da ahlakla ilgili görüşlerin felsefenin dışında bulunduğunu; Sokrat'ın ahlakı felsefenin konuları arasına alarak felsefenin insana ve ahlaka yönelmesini sağladığını;

36 Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s. 86.

37 Topçu, *Ahlak*, s. 154-156.

38 Ziya Gökalp, “Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek”, Makaleler IV, nşr. Ferit Ragıp Tuncor, Ankara 1977, s. 59; a.m.f., *Türkçülüğün Esasları*, nşr. Mehmet Kaplan, İstanbul 1990, s. 26, 49, 62, 87; *Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 208, 268; M. Şükrü Hanoğlu, “Türkçülük”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, V, 1394-1398.

Sokrat'tan Kant'a kadarki dönemde ahlakın bir tarafıyla metafiziğe, diğer tarafıyla dine bağlılığını sürdürdüğünü, Kant'ın ise ahlaki ve ondaki mecburiliği pratik akıl dediği vicdana bağladığını ifade etmektedir.³⁹

Güngör, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak isimli eserinde insanın etrafını çeviren ve davranışlarını düzenleyen hukuk, ekonomi, mesleki kuruluşlar ve devlet gibi birçok sosyal kurumdan birinin de din olduğunu, ahlaki davranışın esaslarından pek çoğunun dinden geldiğini belirtmektedir. Bütün dinler ahlakla ilgili emir ve yasaklar ortaya koymuş ve hiçbir din ahlakla ilgili görevlerin yerine getirilmesine ilgisiz kalmamıştır. Din, ahlaki hayatımızın en önemli ve en büyük kaynağıdır, ancak yegâne kaynağı değildir. Kaynağını Tanrı'dan alan bir ahlak sisteminden ibaret olan dinin hemen her sahada ahlaki buyrukları vardır. Hemen her sahada ahlaki buyruklara sahip olan dine günümüzde bütün insanlar için geçerli sayabileceğimiz ahlak kaidelerinin hepsini bulmamız mümkündür. Zaten "din, kaynağını Tanrı'dan alan bir ahlak sisteminden ibarettir." Ahlakın dinden başka kaynakları da vardır. İnsanların gündelik tavır, hareket ve usulleri ile yaşama metotlarını düzenleyen kaideler olan örf ve adetler bu kaynaklardan bazılarıdır.⁴⁰

Güngör'e göre, bizim için hangi değerlerin önemli olduğu hususunda değişmez hükümler verecek bir kaynağa ihtiyaç vardır. İslam'ın Bugünkü Meseleleri isimli eserinde söz konusu kaynağın din olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir:

"Dinin getirdikleri dışında hiçbir değişmez kıymet yoktur, insanlığın diğer bütün kıymetleri yer ve zamanla sınırlı olmuştur ve objektif bilgi vermek itibarıyla en sağlam görünen ilim de hep birbirinin yerine geçen teorik şemalardan ibarettir. Bu şemalar muhakkak ki git gide mükemmele yaklaşma istikametindedir, ama onlarda esas olan yine değişmezdir. Şu hâlde insanoğlu bugün doğru sayılanın yarın yanlış çıktığı, bugün güzel görünenin yarın çirkin ilan edildiği bir dünyada, kendisini bu sonsuz dalgalanmalardan kurtaracak değişmez değerlere sarılmak zorundadır; dinin başlıca fonksiyonlarından biri ise bu türlü ezeli ve ebedî değerleri getirmektir."⁴¹

Eserlerinde, ahlak ile din arasındaki ilişki konusunda ahlaki din ile değil de, Alman filozof Kant örneğinde olduğu gibi, dini, ahlak ile temellendirdiği intibasını veren ifadelerinin olduğu da görülmektedir.⁴²

"Ahlak bir inanç ve düşünce sistemidir; üzerimizdeki elbise ve başımızdaki şapka gibi maddi bir varlığı yoktur. Belki de bu yüzdendir ki, bazı kimseler elle tutulur

39 Erol Güngör ve diğerleri, *Ahlak Lise III*, ts., s. 5-6.

40 Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 115-117, 138-142. a.mlf., *Ahlak Lise III*, s. 39-40, 45-46.

41 Erol Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul 1989, s. 243.

42 Krş. Recep Kılıç, "Erol Güngör'ün Ahlak Anlayışı", *Felsefe Dönüşümü*, sy. 27, Temmuz 1998-1, s. 49.

gözle görülür varlıklar ve cisimler dururken, böyle inançlara önem vermenin doğru olmadığını söylerler. Fakat unutmamalıyız ki, insanları bir arada tutan şeyler maddi menfaatler veya pazarlıklardan çok manevi bağlardır. Anlaşma vasıtası olarak kullandığımız dil, tamamıyla manevi bir sistemdir. Maddi menfaatin en büyük örneği diye bilinen para bile, maddi varlığı dolayısıyla değil, ancak insanların ona verdikleri kıymet sayesinde geçerli olmaktadır...

... İşte ahlaki değerler, manevi değerlerin en önemlileri oldukları için, onları daima ön planda tutuyoruz. Manevi sistemlerin en ilerisi olan dinler bile, büyük ölçüde birer ahlak sistemidirler. İnsanların Tanrı ile ve öbür insanlarla ilişkilerini düzenleyen, bu ilişkilerde neyin iyi neyin kötü olduğunu anlatan bir sistem. İnsan topluluklarında dinin çok büyük etkilerinin görülmesi daha çok bu yüzden, yani dinlerin ahlak hayatını düzenleyişi yüzündendir. Hiçbir cemiyet, ahlaktan uzak yaşayamayacağına göre, dinden uzak yaşaması da düşünülemezdi. Fakat dinlerin tabiatüstü inançlarını kendine göre yanlış bulan veya dinin sadece tek tek fertleri ilgilendiren bir vicdan meselesi olduğunu söyleyenler bile ahlakın önemini ve gerekliliğini inkâr edemezler.”⁴³

Alıntıdan anlaşıldığı üzere Güngör, din ile ahlak arasında karşılıklı bir ilişki kurmaktadır. Ona göre insanoğlu, sahip olduğu sosyolojik ve psikolojik yapısı dolayısıyla ahlaki bir varlık olarak dine ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada dinin varlık sebebi ahlak ile temellendirilmektedir. Diğer taraftan din de ahlaka kaynaklık etmekte, ona evrensel ahlak ilkeleri kazandırmakta ve manevi bir yaptırım gücü sağlamaktadır.⁴⁴

III. Sonuç ve Değerlendirme

Cumhuriyet dönemi aydınlarından İslamcılık hareketi ile ilişkilendirilen ulemandan Ahmet Hamdi Akseki ile Ömer Nasuhi Bilmen, ahlak felsefecisi Nurettin Topçu ve Türkçülük akımı içerisinde ele alınan sosyal psikolog Erol Güngör din-ahlak ilişkisini kaynaklık açısından ele almış ve dinden ahlaka doğru giden bir yol takip ederek ahlakı din ile temellendirmişlerdir. Her ne kadar ahlakı din ile temellendiren görüşlerin büyük çoğunluğu, ahlaklılıkla akililik arasında gizli bir soğukluk olduğu kanaatini taşıyorlarsa da, Akseki, Bilmen, Topçu ve Güngör örneğinde görüldüğü üzere, teolojik ahlak anlayışına sahip olan Cumhuriyet dönemi aydınları için bu durum söz konusu değildir.

Batıcılık hareketi ile ilişkilendirilen Celal Nuri İleri ile Anadoluculuk hareketinin kurucularından felsefeci ve sosyolog Hilmi Ziya Ülken ise, din-ahlak ilişkisi noktasında ahlakı din ile temellendirmeyerek teolojik ahlak anlayışını kabul etmemişlerdir.

43 Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 19-20.

44 Krş, Kılıç, “*Erol Güngör’ün Ahlak Anlayışı*”, s. 49.

Ahlaki dinin dışında herhangi bir kaynakla temellendirme teşebbüsünde karşılaşılan esas problem ahlaki rölativizm ile şüpheliliktir.

Aklı yadsıyan dindarlık modeli ile dini yadsıyan ahlaki görüş, birbiriyle keskin bir yol ayırımına girmektedir. Hangisinin haklı ya da doğru olduğunu delillendirmeye çalışmak yerine, daha yoğun dindarlık uğruna akılı dışlayıp, akliliği ve insaniliği yadsıyan görüş ile daha fazla profanlık adına, dini ve din temelli ahlaki dışlayan görüş ve bakış açılarının, oldukça uç noktalarda yer aldıkları tespitini yapmak gerekir. Çünkü akıl, ahlak ve din, nihai çözümlenmede, değişmez değer ve ilkelerin kalıcılığını sağlamada birliktedir. İlahilik, aklilik, dinilik ve insanilik, ahlak felsefesinde aynı temel ilkeleri savunmaktadırlar. Ahlaki hayatta, ilahîlik ile akliliğin birbirlerine rakip olarak görülmesi, insancılığın ortadan kaldırıcı sonuçlara yol açar. Akıl ve din insanın ahlaki yaşamında birbirinden ayrı düşünülemez temel unsurlardır. Zaten Cumhuriyet dönemi aydınlarından Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış Ömer Nasuhi Bilmen ve Ahmet Hamdi Akseki ile ahlak felsefecisi Nurettin Topçu da vahiy ve akılı birbirinin karşısında değil yanın ve destekçisi olarak değerlendirmişlerdir.